

Мр Живко М. АНДРИЈАШЕВИЋ

КЊАЗ НИКОЛА КАО ЛИЧНОСТ – У ПОЛИТИЦИ ЦРНЕ ГОРЕ (1860-1878)

– ирилоџ изучавању –

О историји Црне Горе у вријеме владавине Николе I Петровића Његоша доста је писано у нашој историографији. Но, иако је ријеч о великом броју радова (монографија, чланака, расправа), несумњиво је да његова епоха још није довољно истражена, те да многи важни било политички, било друштвени процеси и односи нијесу историографски обрађени. Ту, у првом реду, мислимо на спољне односе Црне Горе и најважнија обиљежја њеног друштвеног развитка, посебно након 1878. године. Такође, нема ни монографије о Николи I, па ни мањих радова којима би се обрадиле поједине фазе и сегменти његовог политичког и државничког дјеловања, тако да се може рећи да наша историографија још није одговорила на многа важна питања везана за њега као политичку личност и владара. Није било ни покушаја да се направи његов, да кажемо, „историографски психо-портрет”. То је разлог што је предмет нашега рада: Никола I Петровић Његош као личност у политици Црне Горе од 1860. до 1878. године. Дакле, то није његов цјеловити морални и психолошки портрет, већ првенствено покушај да се анализира личност књаза Николе само у склопу његовог политичког дјеловања од 1860. до 1878. године.

Овако хронолошко ограничавање наведене теме сматрамо, у концепцијско-методолошком смислу, и утемељеним и неопходним. Најприје зато што период историје Црне Горе од 1860. до 1878. године можемо посматрати као јасно препознатљиву, завршну, фазу њене дуговремене борбе за потпуно државно конституисање, или, како је то на једном мјесту књаз Никола навео, то су посљедње двије деценије живота Црне Горе као „војничког табора”.¹ У овом периоду државну политику Црне Горе карактерише снажна национално-политичка дјелатност, чији је крајњи циљ – рат са Турском, и одређење да се држава тери-

¹ Краљ Никола, *Мемоари*, Титоград-Цетиње, 1988.

торијално прошири и да њена независност буде дипломатски призната.² Политичко, институционално и идеолошко припремање за рат којим је требало остварити назначена опредјељења државне политике Црне Горе, и ратовање 1862. и 1876-78. године обиљежава овај „први” период владавине Николе I Петровића Његоша.³ Управо у овом историјском оквиру, у овом специфичном политичком, социјалном и духовном окружењу, ми желимо посматрати личност Николе I Петровића Његоша. Мишљења смо да је то довољан разлог да се ово наше истраживање на овај начин ограничи.

I

Никола I Петровић Његош рођен је на Његушима (1841), у породици која се у то вријеме није много разликовала од већине других породица у Црној Гори. Без обзира на то што је био блиски рођак тадашњег владике Петра II, Николин отац – Мирко Станков није имао неки положај у државној управи, нити било какав политички утицај. То је важило за све тзв. Станковиће, који су чинили један од три огранка братства Петровић-Његош (остала два су: Томовићи од којих је био владика Петар II, и Савовићи). Власт, утицај на политику и не тако мале економске привилегије (повлашћена трговина, монополи, закупи и сл.) углавном имају тзв. Томовићи и круг људи који је на овај или онај начин повезан са њима.⁴ Тако се будући Велики војвода Мирко углавном бавио уобичајеним сеоским занимањима (сточарство, земљорадња), и породица је, како ће књаз Никола касније испричати војводи Симу Поповићу, живјела сиромашно.⁵ Њихова материјална ситуација унеколико се поправила тек када се Николин отац почео бавити препродајом жита, захваљујући познанству са једним трговцем из Прчања. Иначе, у то вријеме је и будући црногорски књаз – Данило, че-

² О томе видјети сљедеће студије: В. Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устјанци 1852-1862*, Београд, 1923; Д. Берић, *Устјанак у Херцеговини 1852-1862*, Београд/Нови Сад, 1994; Б. Павићевић, *Црна Гора у рајћу 1862. године*, Београд, 1963; Р. Јовановић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1860-1878*, Цетиње, 1977; М. Дашић, *Васојевићи у устјанцима 1860-1878*, Подгорица, 1992; М. Вукчевић, *Црна Гора и Херцеговина уочи рајћа 1874-1876*, Цетиње, 1950.

³ В. „Црногорац”, 6. март 1871, бр. 7, чланак „Наше уједињење”; „Глас Црногорца”, 9. јун 1873, чланак „Пут нашега кнеза”; „Глас Црногорца”, 5. јануар 1874., бр. 1, чланак „Поглед на прошлу годину”; *Педесет година на пресјољу Црне Горе*, Цетиње, 1910. 3-31, 49-65; Licurgo Carpelletti, *Il Montenegro*, Livorno, 1896. 59-86.

⁴ В. *Вукова њрејиска*, књ. VII, Београд, 1913. 130-131; Т. Никчевић, *Политичке стјрује у Црној Гори у њроцесу стјварања државе у XIX вијеку*, Цетиње, 1958. 108-112.

⁵ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње/Подгорица, 1995, 76.

сто долазио на Которску пијацу и ту продавао разне поврће.⁶ Но, одлука владике Петра II да за свог насљедника изабере Данила Станкова, из основа ће промијенити и његову позицију његовог старијег брата Мирка.

Даниловим избором за господара Црне Горе његов брат Мирко је од обичног сељака одједном постао друга личност у земљи. Захваљујући тој промјени на пријестолу Црне Горе, из основа се мијења и живот Николе Миркова, који напушта Његуше, да би већ фебруара мјесеца 1852. године био одведен у Трст да учи школу. Наиме, када је Данило кренуо за Русију да тамо буде потврђен за црногорског господара, са собом је повео и свог синовца Николу. При проласку кроз Трст Данило га је оставио код српског трговца Александра Мариновића. Никола је одмах уписан у српску основну школу при цркви Св. Спиридона.⁷

Боравак у Трсту, односно у српској трговачкој колонији у овом граду, био је, без сумње, значајан за духовно формирање младог Николе Петровића Његоша.⁸ Готово двије и по године он је живио у једној средини која је у потпуности имала обиљежја европског грађанског друштва тога доба. Уз то, када је о српској трговачкој колонији у Трсту ријеч, ријеч је о средини која је имала веома уређене институције за очување своје националне посебности (школа, црква, културна друштва), и средини која се истицала својим високо развијеним националним осјећајем. Можемо само претпостављати како се десетогодишњи Никола привикавао на ту уређену и богату грађанску средину, толико различиту од оне црногорске. Споменимо само да је у то вријеме Трст имао око сто хиљада становника, скоро колико и читава Црна Гора, те да је због етничке разноликости свог становништва називан космополитским градом (“*citta cosmopolitica*”).⁹

У српској школи у Трсту Никола Мирков је за годину дана завршио сва четири разреда. Након тога скоро годину и по дана похађао је њемачку (протестантску) школу. Сјећајући се касније тог временаведеног у Трсту, записаће да су учитељи у почетку примијетили његову честољубивост, па и ону врсту осјетљивости која се у вези са њом јавља. Зато су, да би га подстакли да боље учи, на одређени начин потхрањивали његово честољубље, односно, његову дјечачку сујету. То је, како сам каже, давало доста добре резултате и његов

⁶ Г. Мармије, *Писма о Јадрану и Црној Гори*, Подгорица, 1996, 127.

⁷ Краљ Никола, *Аутиобиографија*, Цетиње/Титоград, 1988. 28-29; С. Вукмановић, *Школовање Николе Петровића у Трсту*, Библиографски вјесник, 1, 1980. 147-152.

⁸ В. Ж. М. Андријашевић, *Ушцаји друштвене средине на национално формирање Николе I Петровића Његоша*, Васпитање и образовање, 3, 1996, 91-100.

⁹ *Око Трста*, Београд, 1945. 292.

успјех у учењу је врло брзо био евидентан.¹⁰ Нешто слично десило се и када је почео да похађа њемачку школу, у којој су најбољи ђаци сједјели у првим клупама (“eren-bank”), а најслабији у посљедњим (“ezen-bank”). При доласку у ову школу добио је мјесто у посљедњој клупи („ezen-bank”), али су га, по свој прилици, како је касније записао, „честољубије и супарство” тјерали да прескаче „из скамије у скамију”.¹¹

Након школовања у Трсту, које је трајало око двије и по године, Никола Мирков се вратио на Цетиње (1854). Како је записао у „Аутобиографији”, у прво вријеме се по неким својим назорима разликовао од својих вршњака и, уопште, од тог цетињског окружења. Тачније, испрва се није сасвим уклапао у ту „ратничку средину”, па је чак и истакнута турска глава на Табљи изазивала код њега одређену нелагоду. Но, како је, сјећајући се касније тих дана, забиљежио, „с ким си, такав си. Моји су се живци из дана у дан очеличавали. Приче арамбаши, јунака и пјесма мало по мало поче ме заносити чак до тога, да и сам жељах један бој и да сабљом махнем по Турчину и да му главу посјечем”¹²

На Цетињу је Никола Мирков боравио до средине 1856. године. Неких посебних школских обавеза није имао, осим што је једно кратко вријеме учио њемачки и руски језик. С друге стране, био је под изузетно строгим надзором оца и стрица – књаза Данила, који су га, без обзира што је био јединац, кажњавали и прекоријевали за сваку погрешку. Једном је чак по наредби књаза Данила био 25 дана у притвору, јер је од једног црквеног великодостојника био оптужен за, наводно, недолучно понашање. Због тога ни отац није хтио разговарати са њим више од два мјесеца.¹³ Он је ту њихову строгост објашњавао чињеницом да су и један и други жељели да од њега направе „правог” Црногорца, који неће ни коме уступати ни по моралној чврстини ни по јунаштву. „Он треба да је витез, или да не живи. Шта би нам један меков?”, говорио је војвода Мирко.¹⁴

¹⁰ „Залуд су ме дотад кажњавали, све док не нађоше један начин: кад примјетише, да сам честољубив, па су ме том жицом управљали: 'Ха, Нико је добар ђак, не може од њега нико боље учити; како он зна, како он схваћа, како лијепо и чисто пише, како пази, а земљопис и космографију ни један ђак боље од њега не зна и може научити по 50 ријечи талијанскијех и њемачкијех за један дан, као он (зна) лијепо читати апостол на Преображеније! – Све ме је ово окуражавало, те сам збиља учио и знатно напредовао”, Краљ Никола, *Мемоари* (Аутобиографија)..., 28.

¹¹ Краљ Никола, *Мемоари* (Аутобиографија)..., 28-30.

¹² Краљ Никола, *Мемоари* (Аутобиографија)..., 33.

¹³ Исто, 35-36.

¹⁴ Исто, 42.

Но, средином 1856. године Никола Мирков напушта Цетиње и по одлуци књаза Данила одлази у Париз на школовање.¹⁵ Као стипендиста француске владе уписан је у Лицеј Луја Великог, добивши и засебан смјештај у интернату Лицеја.¹⁶ У Паризу ће остати све до априла 1860. године, када ће се прије завршеног школовања вратити у Црну Гору. На основу малобројних података можемо сазнати да је Николино школовање текло са промјенљивим успјехом. Према подацима до којих је дошао Трифун Ђукић, његов успјех је првих година школовања био задовољавајући. Но, у посљедњој години школовања професори нијесу били задовољни његовим залагањем и успјехом који је показивао.¹⁷ С друге стране, књаз Никола ће навести да је за вријеме боравка у Паризу „с вољом” читао француску књижевност, тврдећи да је прочитао све њене класике. Сазнајемо, такође, да је помно пратио и политичка дешавања, посебно она која су се тичала националноослободилачких покрета у Европи тога доба.¹⁸ Иначе, Никола Мирков није завршио Лицеј. Прије завршетка четврте године, из непознатих разлога вратио се у Црну Гору.

Без сумње је да је његов четворогодишњи боравак у Паризу изузетно допринио да стекне, за црногорске прилике, релативно широко образовање и да у интелектуалном погледу знатно унапредује. Упоредо са тим, он је засигурно стекао одређене навике и назоре који су више одговарали овој средини него оној из које је дошао. Због тога ће, по сопственом свједочењу, када се априла 1860.

¹⁵ У „Аутобиографији” књаз Никола, вјероватно омашком, наводи да је јануара 1856. године пошао за Француску. На основу писма које је француски конзул у Скадру, Екар, упутио књазу Данилу дознаје се да је тек јуна 1856. повољно ријешена књажева молба да његова „два синовца буду примљена у најбољи Лицеј у Паризу” (в. Екар – књазу Данилу, 13. 06. 1856, Библиотека Историјског института Црне Горе, Документа из епохе књаза Данила, фасцикла 48). А крајем августа 1856. Екар извјештава књаза Данила да се дјеча добро осјећају и да су почела изговарати по неку француску ријеч, што значи да је у овом међупериоду Никола дошао у Париз (в. Екар – књазу Данилу, 24. 08. 1856, БИИЦГ, Документа..., фасцикла 48).

¹⁶ Француски министар просвјете – грофу Валевском, француском министру иностраних послова, 19. 05. 1856, БИИЦГ, Документа..., фасцикла 48.

¹⁷ Т. Ђукић, *Преглед књижевног рада Црне Горе*, Цетиње, 1951. 156.

¹⁸ У књижевном стваралаштву Николе I видљив је утицај Шатобријана и Ламартина. Тако се, рецимо, може закључити да је његова пјесма „Звоно Цетињског манастира”, настала за вријеме боравка у Паризу, написана под утицајем Ламартинове пјесме „Звоно”. У Паризу је настала и још једна његова, сачувана, пјесма – „Пијмо вино”, гдје се очитује да су тадашња политичка збивања снажно дјеловала на њега. Поред тога, књаз Никола је 1888. године објавио спјев „Посљедњи Абенсераж”, препјевавши Шатобријанову приповјетку „Les aventures du dernier Abencerage”; видјети: Ж. М. Андријашевић, *Двије ѿјесме Николе I*, Стварање, 8-10, 1995. 994-1005.

године врати на Цетиње бити „удивљени посматрач” једног интересантног ратничко-епског окружења.¹⁹ Он, као париски ђак, почеће сада поново да се укључује у тај свијет „класичне” Црне Горе, у свијет који је имао једну препознатљиву духовну физиономију у оквиру које се посебно истиче присутност историјско-националне тематике. То је вријеме када је Цетиње са својих тридесетак кућа права „позорница национализма”, одакле се невјероватном упорношћу и снагом подстиче ослободилачки покрет српског народа у црногорском окружењу, машта о васкрсу „Иванбеговине”, док „Сенатори сваки дан дијеле све до Адријанопоља пашалукe турске”.²⁰

Од када се априла 1860. године вратио у Црну Гору, Никола је сходно одлуци књаза Данила, који је желио да га постепено укључи у вођење државних послова, почео да присуствује политичким састанцима, суђењима у Сенату, и да се упознаје са вођењем националноослободилачке дјелатности у окружењу. Уз то, књаз је желио да га упозна са „духом Црногораца”.²¹ Према једном свједочењу, књаз Данило је посебно цијенио његову интелигенцију и образовање.²² Такође, примјјењена је тада и његова „велика склоност к поезији”.²³ У својим „Успоменама” М. Полит-Десанчић ће забиљежити да је Никола након повратка из Француске био „леп, сасвим млад човек, једва су му науснице пробиле”. Десанчић наводи и да је будући књаз волио да са њим разговара на француском, посебно о Паризу и (његовом) ђачком животу у овом граду.²⁴

Одлука књаза Данила да за свог насљедника, у случају изненадне смрти, одреди свог синовца Николу Миркова сасвим је логична, будући да мушког потомства Књаз није имао. Према неким подацима, књаз Данило је још 1855. године донио декрет по којему га у случају смрти насљеђује његов брат Мирко, а Мирка насљеђује Никола.²⁵ Неку годину касније књаз Данило је саопштио сенаторима да жели да га у случају смрти наслиједи Никола, са чиме се сагласио

¹⁹ Краљ Никола, *Мемоари* (Аутобиографија)..., 41.

²⁰ В. В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814-1894*, Београд, 1924. 102; Раде Туров Пламенац, *Мемоари*, Подгорица, 1997. 54; *Вукова џрејиска*, књ. VII, Београд, 1913.

²¹ К. Петковић – Ј. Коваљевском, 29. 3. /10. 4. 1860, Архивско-библиотечко одјељење Државног музеја на Цетињу, Приновљени списи, 1860.

²² „За овога Миркова сина ништа вам не знам рећи до само да је лијеп и прикладан и што сам чуо да је покојни књаз Данило о њему говорио овако: „Да ми је знат колико наш Никица зна, дао бих половину што имам”, В. Поповић, *Котљорска џисма*, Београд, 1964. 198.

²³ К. Петковић – Ј. Коваљевском, 29. 3/10. 4. 1860, АБО ДМЦ, ПС, 1860.

²⁴ Михаило Полит-Десанчић, *Пушине успомене*, Мемоарска проза XVIII и XIX века, Зборник, књ. 2, Београд, 1989. 236.

²⁵ В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814-1894*, Београд, 1924. 96.

и сам војвода Мирко.²⁶ Кратко вријеме прије него је издахнуо од посљедица рањавања (1. 8. 1860), књаз Данило је поновио своју ранију одлуку да га на пријестолу наслиједи Никола Мирков. У складу са тим, одмах након Данилове смрти Никола је проглашен за књаза и господара Црне Горе.²⁷

II

У тренутку када је ступио на власт, књаз Никола је имао непуних деветнаест година (рођен је 25. 9. /7. 10. 1841), и наравно, положају на који је изабран није ни по чему још био дорастао. Но, срећна околност била је то што је уза се имао енергичног оца, који је и за Даниловог живота чврсто држао многе полуге власти и неприкосновено управљао и те како усавршеним репресивним апаратом црногорске државе. Уз то, Велики војвода Мирко је био човјек који је и у Црној Гори и ван ње имао огромни ауторитет, заснован на невиђеном личном јунаштву, исказаном у свим ратним сукобима, али и на страху од његове пријеке природе и немилосрдности према свим противницима државне власти.²⁸ Упра-

²⁶ Б. Павићевић, *Књаз Данило*, Београд, 1990. 447; Краљ Никола, *Мемоари...*, 43.

²⁷ Проглас Црногорског сената народу, 3. август 1860, АБО ДМЦ, ПС, 1860.

²⁸ Војвода Мирко је често лично учествовао у борбама, углавном у критичним тренуцима битке. Познати су били и његови „затвори” у Жупском и Острошком манастиру у вријеме ратовања са Турском: „В. Мирко, отац књаза Николе, затвори се у Манастир жупски су неколико добрих Црногораца, и на њих наври јака војска турска. Турци су јуришали да их како савладају, али је жестока одбрана била из затвора, те им не могли ништа...”, (Војвода И. Племенац, *Мемоари*, БИИЦГ, фасцикла 74). У току рата 1862. године војвода Мирко је, како наводи руски конзул Петковић, „узимао учешћа у најстрашнијој сјечи”. (в. Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862. године*, Београд, 1963. 331). Поред јунаштва, одликовао се и невиђеном суровошћу, посебно према политичким противницима. Крваво је угушивао покушаје појединих племена да се одвоје од Црне Горе, а посебно је суров био његов обрачун са Кучима. Остало је забиљежено и да је након Граховачке битке наредио да се стријеља један Црногорац јер се повукао из боја због лакше ране на руци. По свједочењу Вука Поповића, војвода Мирко је том војнику рекао: „Курво женска, и с једном руком могао си се бити и замијенити!”, и „нареди те га мушкетају” (*Вукова њрејиска*, књ. VII, Београд, 1913. 335). Другом приликом је, опет, наредио да се објесе или стријељају сви Црногорци који су негодовали због избора његовог сина за књаза. Према извјештају полицијског комесара у Котору, до средине септембра 1860. године стријељано је или објешено двадесетак Црногораца, па чак су и двије жене сурово шибикане (в. В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814-1894*, Београд, 1924. 159). С разлогом ће за војводу Мирка сердар Раде Туров Пламенац написати да је био „до крајности осветник” (Р. Т. Пламенац, *Мемоари*, Подгорица, 1997. 284). Војвода Мирко је, како наводи Михаило Полит-Десанчић, и при разговору „био врло жесток, све је резао речи” (М. Полит-Десанчић, *Пушине усјоме...*, 237).

во захваљујући томе, сигуран је био књажевски положај његовог сина и власт коју је млади Никола персонификовао, и само формално вршио. Формално због тога што је стварни господар, како је то и логично, био војвода Мирко. Он је у име свог младог и неискусног сина управљао свим државним пословима, пресудно утичући на ток и правац црногорске спољне и унутрашње политике. То се увидом у нека документа из овог периода лако може закључити. Све је било под надзором војводе Мирка и у свему је он имао посљедњу ријеч. То су знали и сви људи блиски Двору, па своје извјештаје и разне дописе најчешће упућују њему.²⁹ Тек неку годину касније, после рата 1862. године, књаз Никола ће „добити” веће и значајније политичке обавезе, али ће ипак војвода Мирко, све до своје смрти (1867), фактички више бити владар Црне Горе, него сувладар своје сину. Николина младост и политичко неискуство, а Миркова изванредна упућеност у државничке послове и ауторитарна природа, главни је узрок томе. Како је забиљежио Константин Петковић, дугогодишњи руски конзул у Дубровнику, који је 1862. боравио у посебној мисији у Црној Гори, војвода Мирко је апсолутно управљао ситуацијом у земљи, вршећи власт у име свога сина, који се готово ништа и не пита. Петковић запажа и да се сви плаше војводе Мирка, тако да, изузимајући војводу Новицу Церовића, нико не смије изнијети мишљење које би било супротно од Мирковог. То је систем власти који је почео учвршћивати још његов брат – књаз Данило, систем апсолутне послушности и страха, па, наставља Петковић, у Црној Гори и нема много људи који имају неко своје мишљење, односно, политички став.³⁰ И поред тога што је Петковић често знао бити прекритичан, субјективан и недобронамјеран према војводи Мирку и књазу Николи, сматрајући их неискреним пријатељима Русије и „по-

²⁹ Бројни црногорски повјереници у устаничким областима чешће о стању у овим областима пишу војводи Мирку, него књазу Николи. Тако нпр. секретар књаза Николе – Ј. Вацлик, пише Машу Врбици „По заповиједи Његовог Високопревасходитељства Господина Мирка Петровића” шта треба да се ради у Херцеговини (в. АБО ДМЦ, фонд „Никола Г”, 1861, бр. 182). С тим у вези занимљиво је једно писмо Маша Врбице, упућено из Шаранаца средином 1861. војводи Мирку, у којему га моли да прочита писмо које је он адресовао на Књаза и да му на основу приједлога које је тамо изнио нареди шта да ради (АБО ДМЦ, фонд „Никола Г”, 1861, бр. 158). А да је ријеч војводе Мирка била пресудна види се и на основу једног примјера: Априла мјесеца 1861. Ј. Вацлик из околине Никшића извјештава књаза Николу да је са успјехом започео неке устаничке припреме међу тамошњим хришћанима (АБО ДМЦ, фонд „Никола Г”, 1861, бр. 150). Но, чим је књаз Никола саопштио оцу шта му Вацлик предлаже, војвода Мирко је кратко наредио Вацлику: „Пишем ви како ову карту примите, тај час хаите дома. Дасте здраво” (АБО ДМЦ, фонд „Никола Г”, 1861, бр. 152).

³⁰ Извјештај К. Петковића – Н. П. Игњатјеву, 12. /24. 11. 1862, Црногорско-руски односи 1711-1918, књ. 1, Подгорица/Москва, 1992. 388-398.

кварењацима”, можемо рећи да ова његова запажања потврђују и неки други извори, а посебно овакав однос између оца и сина. Међутим, важно је напоменути и то да је упркос оваквом, рекли бисмо природном односу између њих двојице, војвода Мирко настојао да у јавности очува ауторитет књажевског положаја који је његов син заузимао, увијек се изван уских дворских кругова приказујући као „вјерни слуга свога Господара”.

С друге стране, анализирајући њих двојицу као личности запажа се да се они огромно разликују. Већ првих дана након ступања на пријесто, јасно се увиђа да, тада млади Никола, уопште није онај „ратнички тип”, који доминира у црногорском племенско-патријархалном друштву и који представља идеал тога друштва. Нема код њега оне оштрине и енергичности Миркове, оне строгости и крутог држања.³¹ Као „Паризлија” он има извјесну углађеност у наступу, а затим и одређену психичку суптилност по којој се и те како разликује од овог „ратничко-епског” окружења. Наравно, веома је тешко утврдити у којој мјери је све то последица урођених предиспозиција, а у којој мјери последица дугогодишњег боравка у иностранству. „Млади господар”, како истиче војвода Петар Вукотић, има „добро срце и благи карактер”, тако да код њега нема грубости и суровости тако својствене његовом необразованом оцу.³² У исто вријеме, руски конзул у Дубровнику, Константин Петковић, доживљава младог књаза као недовољно зрелу и недовољно озбиљну особу која се не одликује ни чврстим карактером, ни истрајношћу и енергичношћу. Такође, књаз Никола се, како он оцјењује, не бави озбиљним стварима и још увијек није на прави начин свјестан своје позиције. Петковић тврди и да млади књаз има површно образовање, које, зачудо, нема намјеру да употпуни барем читањем корисних књига. Има код њега и склоности да се вријеме проводи у бављењу беспотребним стварима, па и израженог „пјесничког заноса”. Петковићу је, изгледа, било необично, и несхватљиво, да један књаз чита или рецитије јуначке пјесме пред гларварима и сенаторима, умјесто да са њима првенствено разговара о политичким

³¹ Путописац R. H. Ricci, који је након смрти војводе Мирка боравио у Црној Гори, записао је да је војвода Мирко био „изузетан човјек у сваком погледу”: Одликовао се „жестоком храброшћу”, имао је поглед орла, а одлучност се читавала на свакој црти његово лица; в. R. H. Ricci, *Rambles in Istria, Dalmatia and Montenegro*, London, 1875. 221; За војводу Мирка је у својим „Мемоарима” сердар Раде Туров Пламенац навео сљедеће: „Књазу Данилу у јуначкоме успјеху био је десна рука његов брат Велики војвода Мирко Петровић с његовим изванредним непомичним карактером и енергијом славољубивог, ратоборног и јуначког духа без страха...” Р. Т. Пламенац, *Мемоари*, Подгорица, 1997. 290.

³² Извјештај К. Петковића – Н. П. Игњатјеву, 12. /24. 11. 1862, Црногорско-руски односи..., 396-397.

темама. А Петковић је био свједок тог наступа „књаза-рецитатора”.³³ Не мање било је његово изненађење када је књаз Никола на истеку 1862. године изгубио четири дана помажући својој страни књагињи Даринки у прављењу украса за новогодишњу јелку, кићењу јелке и припремању поклона, и то све док су у Двору били страни конзули. То је Петковић сматрао за крајњу неозбиљност, па је информација о црногорском књазу који се бави кићењем јелке и осталим „дјечијим забавама” убрзо стигла у Петроград.³⁴

У исто вријеме, К. Петковић је истицао и да је књаз Никола као личност нестабилан и поводљив, узимајући као најбољи доказ за то његов однос према књагињи Даринки. Како се наводи у једном његовом извјештају с почетка 1863. године, књагиња Даринка је за веома кратко вријеме успјела да просто опчини младога књаза, искористивши двомјесечно одсуство војводе Мирка.³⁵ Књаз је готово за сваку ситницу тражио савјет или одобрење од своје интелигентне и властољубиве стрине, спреман да јој, по Петковићевом тврђењу, испуњава све жеље, па и да јој помаже у већ споменутом кићењу јелке. Чак се у то вријеме Књаз носио мишљу и да уведе посебно одликовање са Даринкиним ликом, које би се додјељивало заслужним Црногоркама.³⁶

Овакав невјероватни утицај књагиње Даринке на књаза Николу, остварен за непуна два мјесеца Мирковог одсуства из Црне Горе, углавном се тумачио његовим изненадним заљубљивањем у четири године старију стрину. Њени европски манири, широко образовање и несумњиви политички дар, утицали су да књаз Никола „плане страсном љубављу”³⁷, о чему се, посебно ван Црне Горе, задуго говорило.³⁸

³³ Исто, 396-397.

³⁴ К. Петковић – В. П. Балабину, 08. 01. 1863, АБО ДМЦ, ПС, 1863; ор. Д. Вујовић, *Књегиња Даринка*, Цетиње, 1968. 106.

³⁵ Војвода Мирко је кренуо за Беч средином новембра 1862, а вратио се у Црну Гору почетком јануара 1863. године.

³⁶ К. Петковић – В. П. Балабину, 08. 01. 1863, АБО ДМЦ, ПС, 1863.

³⁷ Извјештај аустријске полиције из Трста (19. 02. 1863), објавио: В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814-1894*, Београд, 1924. 191.

³⁸ „Између Књаза и Књегиње Даринке у колико се по многим околностима закључити даје било је одношаја, који су границу сродства прелазили”. (Извјештај М. Пироћанца, 1867. године, Архив САНУ, бр. 9986, стр. 12); Како пише војвода Симо Поповић, говорило се чак да је књаз Никола намјеравао напустити пријесто и поћи са Даринком у Америку, што је, свакако, само једна од бројних „варијација” на ову тему (Војвода С. Поповић, *Мемоари*, Цетиње/Подгорица, 1995, 311).

Све ово указује да књаз Никола, очито, није „ратник по рођењу”, или „оличено црногорство”, као што је то био његов отац.³⁹ Он у овим годинама не показује ону Миркову чврстину и енергичност у владању и понашању, а управо су те особине веома важне за стицање ауторитета у једном друштву „херојско-епске” и патријархалне свијести, какво је тада било црногорско. То су особине које импонују и онај који их не посједује у довољној мјери тешко се може сматрати „правим” Црногорцем. А код књаза Николе те особине, у цјелини гледано, ипак нијесу биле јаче изражене. Он је, насупротив оцу и стрицу, више „пјесник” него ратник, младић занесен национално-романтичарским идејама и, понекад, одвише неозбиљан и дјетињаст за једног владара. Та склоност ка националном романтизму и једној врсти патетике која из тога проистиче и те како је видљива у неким његовим писмима, можда понекад и у мјери која није уобичајена за службену преписку.⁴⁰ Тако је, рецимо, одушевљен нетачном вијешћу да је Србија ушла у рат против Турске (1862), једно писмо упућено тасту војводи Петру Вукотићу, завршио ријечима: „Живјело Србство, Ура! Живио војвода!”⁴¹ Занимљиво је напоменути да готово исту идеолошко-политичку семантику налазимо у његовим тадашњим национално-романтичарским пјесмама и у дијелу његове службене преписке.⁴²

С друге стране, због „странствовања” и школовања неспорна је била његова култивисаност у односу на црногорску средину, што је, без сумње, овдје било довољно да неко буде сматран за „мекова”. За њега због тога нијесу говорили да је „други” Мирко, односно нијесу говорили да је сличан оцу. Али зато за његову млађу сестру, Горду, говорило се, према једном свједочењу: „Штета што није мушко, била би други Мирко!”⁴³ Она је, кажу, била „оштрија” него њен брат; није била много женствена и често је пратила оца у вријеме ратовања.⁴⁴ Има у ово вријеме и неких тврдњи, истина од људи који су изразито ненакло-

³⁹ У „Мемоарима” краљ Никола је синтагму „оличено црногорство” употребио када је писао о свом оцу, желећи на тај начин да га означи као јунака и ратника, тј. „правог” Црногорца (Краљ Никола, *Мемоари...*, 116).

⁴⁰ Књаз Никола – кнезу Михаилу, 26. 11. 1860, (Краљ Никола, *Политички сјиси*, Цетиње/Титоград, 1989. 17); Књаз Никола – кнезу Михаилу, 17. 02. 1861, (*Политички сјиси...*, 19).

⁴¹ Књаз Никола – војводи Петру Вукотићу, Архив САНУ, бр. 7116/20.

⁴² В. „Пијмо вино” („Орлић”, 1866); „Бој на Граховцу” („Даница”, бр. 46, 17. 11. 1863); ор. Ж. М. Андријашевић, Двије пјесме Николе I, Стварање, 8-10, 1995. 994-1005.

⁴³ В. Дентон, *Црна Гора*, Подгорица, 1996. 68.

⁴⁴ У допунама за своје „Мемоаре”, књаз Никола је о сестри Горди записао: „Те год јој је могло поднијети она је вазда хтјела бити уз мене, а увијек с револвером у цепу. Као ја јахала је коња и гађала нишан”, *Мемоари...*, 634.

њени династији Петровић-Његош, да књаз Никола „нерадо барут мирише”. Чак се, наводно по ријечима Станка Радоњића, Књаз толико био препао када је један човјек у вријеме рата 1862. године пуцао на њега, да је књажева мајка, која је била у његовој пратњи, закукала што га је тако страшљивог родила. При томе је, како се тврди, „одпасала своју запрегу да му је привеже, тражећи у исто време пушке да она зликовца гони”.⁴⁵ Наравно, аутентичност овог казивања не можемо потврдити нити оспорити, па ни ову необичну чињеницу да књаза у обиласку борбених положаја прати мајка! Но, међутим, знамо да је књаз Никола у току овога рата често био на подручју ратних операција, иако, истина, увијек довољно далеко од првих борбених линија. С тим у вези, занимљиво је и једно његово писмо упућено војводи Петру Вукотићу, вјероватно средином 1862. године. Књаз је тада био у Острошком манастиру, и у писму извјештава војводу П. Вукотића о броју турске војске у Спужу, молећи га да не брине за његову сигурност: „... ја сам окружен су педесет витезова с' којима небих се боја насред Мостара, а не у Острог у ову Божу кућу и мон(астир).”⁴⁶

Када се говори о личности Николе I важно је рећи и то да све док му је отац био жив, тачније првих година владавине, нема ни најмањег знака на основу којег би се дало закључити да он ту очеву доминацију осјећа као проблем, нити потеза који би наговијестио његов отпор тој доминацији. Чак би се могло рећи да се без икаквог отпора повинује вољи свог „великог” оца, и да то, у том тренутку, сматра природним стањем ствари. Није, чини нам се, без основа устврдити ни то да он очеву апсолутну доминацију више доживљава као облик заштитништва и гарант сигурности, него као нарушавање сопственог (владарског) ауторитета. Једноставно, „велики” отац је ту да га штити од „штетних утицаја” и да исправља посљедице његовог неискуства и поводљивости. А тога је код Николе и те како било. Споменимо само случај када је књаз Никола, недуго по ступању на власт, именовao Србијанца Теодора Илића, секретара Сената, за „министра” спољних послова, допуштајући му да у његово име води дипломатску кореспонденцију са страним конзулима. Наравно, чим је сазнао за синовљеву одлуку, војвода Мирко је „поништио” ово именовање, прихватајући упозорења да се на тај начин један важни и повјерљиви сегмент државне политике ставља у надлежност једног непоузданог странца.⁴⁷ Војвода Мирко је

⁴⁵ Извештај Милана Пироћанца из 1876. године Архив САНУ, бр. 9986, стр. 11 (б); На књаза Николу је 17. августа 1862. године, на Вртијељци, пуцао Саво Радоњић. Један метак га је само крзнуо по бутини.

⁴⁶ Књаз Никола – војводи Петру Вукотићу, нема датума, Архив САНУ, бр. 7116/17.

⁴⁷ Како је „министар” Илић одмах обавијестио конзуле да убудуће на њега насловљавају преписку, војвода Мирко је био принуђен да конзулима објасни да је Илић погрешно разумио Књажеве инструкције. У писму које је поводом тога, 21. септембра 1860. године

спречавао и да књагиња Даринка „узме под своје” младога књаза, или да га „љепоречиви” архимандрит Нићифор Дучић заноси својим „маштаријама”.⁴⁸ Увјерења смо да је та његова „неотпорност” у првом реду посљедица тога што је највећи дио свога дјетињства провео заштићен ореолом књажевског синовца, уживајући и све привилегије које из такве позиције проистичу. Годинама је уживао у тој статусној сигурности, имајући само једну обавезу – да учи. Такође, у то вријеме већина људи са којима је долазио у додир увијек је према њему као књажевском синовцу и војводском сину, показивала благоданост, неки чак и понизност, тако да је у тим релацијама могао стећи једну доста једнострану представу о људима и њиховом карактеру. Поред тога што је на свијет око себе најдуже гледао из перспективе књажевског синовца, Никола Мирков је дуго година провео у иностранству, тако да није имао ни довољно прилике да „посматра” и упозна тај круг људи који се био формирао око средишта државне власти у Црној Гори. Поред тога он је, по мишљењу књаза Данила (о чему смо већ говорили), требало да се упозна и са „духом Црногораца”, односно, са менталитетом својих будућих поданика. Како је између његовог доласка из Париза и ступања на пријесто протекло тек стотину дана, његово упознавање са „духом Црногораца”, са политичким пословима и са системом власти и владавине уопште, потрајаће и неколико година након тога. „А тада сам видио”, записаће касније, „да нисам човјек, но лудо и нејако дијете: ни знања, ни искуства, тић мали у гнијезду орла, којему се крила на риви которској поломише!”⁴⁹ Дакле, из школске клупе и из удобног париског интерната, Никола Мирков је дошао на пријесто земље која се припремала за рат, и на чијим се границама готово свакодневно пуцало. Али, дошао је на „сигурни” пријесто, као школовани издањак једне новонастале политичке елите. Он није, попут стрица и оца, осјетио тежину борбе за власт; није доживио оспоравања, ниподаштавање, па ни опа-

⇒

упутио руском конзулу у Дубровнику, војвода Мирко наводи: „Ваше Високородије, Пред неколико дана, када је Књаз и Господар Николај понешто заболовао, послао је Вама Његов секретар Госп. Илића писмо Бр. 2. 15. септембра о. г. у којему добро није разумио толковати намјереније и смисао заповјести Његовог Височества. Књаз Николај никада намјеравао није своју кореспонденцију премјенити и молив Вас Господине Конзуле, да имате доброту адресовати сва званична писма непосредствено... По заповјести Његовог Височества / Президент Сената Црногорског / Војвода од Граховца / М. Петровић” (АБО ДМЦ, ПС, бр. 149).

⁴⁸ Д. Вујовић, *Књаџиња Даринка*, Цетиње, 1968; Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње/Подгорица, 1995. 310.

⁴⁹ Краљ Никола, *Мемоари...*, 42.

сности које често прате ову борбу.⁵⁰ И не само да није осјетио тежину борбе за власт, него ни најмањи дио оних животних недаћа које су њих двојица осјетили прије него су постали „власт”. Насупрот њему, Данило и Мирко су прешли тежак пут, и понајвише захваљујући својој невиђеној енергичности и борбености успјели су да очувају и учврсте апсолутну власт у Црној Гори. За релативно кратко вријеме књаз Данило је, уз немјерљиву братовљеву помоћ, поразио племенски сепаратизам, искоријенио непослушност државној власти и угушио политичку опозицију. Два „сирота Његуша” стекла су за неколико година огроман утицај и моћ не само у Црној Гори него и далеко изван њених граница. Захваљујући томе, Никола Мирков започиње своју владавину у стабилним унутрашњим приликама, под окриљем искусног и енергичног оца, заузевши позицију коју су други изборили и обезбиједили за њега. Ове се околности морају имати у виду када се говори о његовој личности, будући да су и оне, несумњиво, имале одређеног значаја за његово психичко формирање. Оне се, такође, морају имати у виду и када се као личности компаративно посматрају књаз Никола и његов отац Велики војвода Мирко. Упорјеђујући околности у којима су они сазријевали и стасавали донекле постаје јасније због чега се њих двојица као личности толико разликују.

III

На основу свега што је о личности књаза Николе речено, јасно је да се он по свом психичком склопу умногоне разликују од свог оца и од свог стрица. Скоро да се може говорити о два супротна психичка типа, а затим и о два сасвим различита погледа на свијет. Књаз Данило и војвода Мирко јесу представници једног традиционалног, ратничко-епског, миљеа Црне Горе, док се књаз Никола може сматрати предводником тек настајуће генерације чији назови и духовни видокруг надилазе овај еписки свијет и у многим сегментима кореспондирају са савременим токовима грађанског друштва тог доба. Но, и поред тих, да кажемо логичних разлика, књаз Никола с једне а књаз Данило и војвода Мирко с друге стране, као политичка лица заступају исти став када је у питању власт: сва тројица сматрају да имају власт само уколико је та власт апсолутна. Међутим, примјетно је и то да су они власт вршили и чували на, понекад, потпуно различит начин. Не занемарујући значај који су могле имати одређене прилике у којима се одвијала та њихова борба за апсолутну власт, неспорно је да су многи њихови потези у тој борби за стицање и очување власти, па и начин владавине у цје-

⁵⁰ В. Б. Павићевић, *Проглашење Данила Сџанкова Пејровића за књаза Црне Горе 1852*, Историјски записи, 1, 1987. 83-104.

лини, у тијесној вези са њиховим психичким склопом, тј. њиховом личношћу. Управо зато, ми ћемо покушати да дођемо до неких сазнања о личности књаза Николе тако што ћемо се феноменолошки бавити начином и особеностима његовог владања и односом према власти уопште.

Чињеница је да је књаз Данило, уз велику помоћ свога брата војводе Мирка, створио један систем апсолутне власти, изградивши и веома усавршен репресивни апарат. Захваљујући том и таквом систему у потпуности су почеле да се спроводе одлуке централне власти, сузбијен је отпор функционисању државних институција, а поражен је племенски сепаратизам и политичка опозиција новој свјетовној власти. Већ након неколико година Данилове владавине у Црној Гори је владала апсолутна послушност, а страх од власти добио је невиђене размјере; држава се сурово обрачунавала са политичким и свим другим противницима. И у најужем кругу људи који су чинили власт у Црној Гори, књазу Данилу је мало ко смио противрјечити, а није било ни оних чији би се утицај на главне токове државне политике могао означити као значајан. Постојао је, очито, страх од Данилове „вруће природе”, тако да су сви они били само извршиоци његове апсолутне воље. Ништа се није промијенило ни када је након Данилове смрти војвода Мирко фактички постао црногорски господар. И он је чврстом руком и невиђеном суровошћу, у име свога сина, чувао и спроводио своју апсолутну власт све до смрти 1867. године. Зато се сада поставља питање: Како је и на који начин књаз Никола очувао и учврстио апсолутну власт коју су му обезбиједили његови претходници, иако, као што се могло видјети, није посједовао ону њихову одлучност и ауторитет? Или, како је једна особа „благог карактера”, која није имала ону Миркову и Данилову харизму и која није свој ауторитет градила и на страху као њих двојица, успјела да се наметне једном „ратничком” окружењу и да њиме апсолутно влада у неколико наредних деценија? И уопште, како је књаз Никола градио свој владарски ауторитет у једном „ратничком” окружењу, од којег је по много чему одударао? Одговори на та питања откривају истовремено и неке доминантне црте његове личности, захваљујући којима је успио да се наметне и дуго времена одржи као неприкосновени господар Црне Горе.

За живота војводе Мирка неки, политички упућенији људи, обично су истicali да је Мирко главни ослонац Николине власти, док су неки сматрали да би без Миркове подршке Николина власт кратко трајала.⁵¹ Тако је, рецимо, Милан Пироћанац, изасланик србијанске владе на црногорском двору, тврдио да књаз Никола „без Мирка не би ни 24 сата у Црној Гори као књаз остати смео”.⁵² Он,

⁵¹ В. Раде Туров Пламенац, *Мемоари*, Подгорица, 1997. 246, 396.

⁵² Извјештај Милана Пироћанца, Архив САНУ, бр. 9986. стр. 12 (а).

такође, наводи да би се са књазом Николом могло веома лако управљати, односно, на њега вршити политички утицај, само када не би било војводе Мирка.⁵³ Слично је било мишљење и у круговима руске дипломатије. Међутим, након Миркове смрти показало се да и без подршке свог ауторитарног оца књаз Никола успијева да одржи своју апсолутну власт, док, с друге стране, није ни мало лако било утицати на његове политичке одлуке. По свој прилици, сви они су на књазу Николу гледали доста једнострано, не могавши изгледа да се сасвим ослободе оног утиска који су о њему стекли првих година његове владавине. Без обзира на одређене мане које је као државник показивао у то вријеме, не може се, с друге стране, пренебрегнути чињеница да је седам година, колико је протекло од његовог доласка на власт до смрти војводе Мирка, релативно дуг период за стицање одређеног политичког искуства. За тих седам година књаз Никола је засигурно могао упознати своје окружење, политичке послове и уопште функционисање система власти. Наравно, могуће је да се то слабије примјећивало због тога што је над цјелокупном црногорском државном политиком и системом власти доминирала неприкосновена Миркова личност. Може се рећи и да због тих разлога многе Николине способности и нијесу могле у ово вријеме у потпуности доћи до изражаја. Мора се узети у обзир и то да су прве године његове владавине можда најдраматичније у историји Црне Горе XIX вијека: никада Црна Гора није била под таквим дипломатским притиском због мијешања у устанички покрет у Херцеговини као 1861/62. године; никада у XIX вијеку није била у тежој војничкој ситуацији и никада није толико страдала и тако била поражена као у том рату. Да не говоримо о неповољним условима примирја које је потписала и о тешкој дипломатској борби да се избјегне њихово извршење. У таквом времену млади и неискусни књаз Никола започео је

⁵³ У споменутом извјештају М. Пироћанац је дао и своје виђење личности књазу Николе. Дјелове тих његових запажања овдје ћемо цитирати: „У карактеру ове личности наоде се сакупљене све рђаве стране покварени(х) Црногораца; но без икакви(х) добродјетели и овога јошт примитивног народа. Ако ми је дозвољено рећи Књаз је Никола последњи израз највећег неваљалства, покварен до последњег нерва. Превара, проста лаж, обмана, црте су које се код њега у најкраћем садржају дају видити... Страшљив је утолико исто уколико је сујетан и фанфарон (хвалисавац, фран. – Ж. А.)... Ако говори о обичним стварима, које се њега тичу превариће вас дајући себи цену... Моје је мишљење да нема дела, које К. Никола није у стању учинити... Књаз је Никола лишен сваког знања и васпитања домаћег. Превртљив је по слабости сваћања; но у накнаду властољуб до лудила, тако, да скоро свагда одболује кад му политична смерања учине фијаско... Детињаст је тако јако да није у стању ни од странаца, који два три дана на Цетињу проведу своју слабу страну сакрити... Грабљивост и себичност убијају свако чувство код К. Николе за благо и напредак народа. Новци, које Русија даје, као и све што претече од трошкова државни, употребљава се на умложење приватне имовине Књажеве...”, исто, 12-15.

своју „владавину”, и те околности свакако су допринијеле да се његово, рекли бисмо логично, несналажење још јаче исказе и примијети. Али већ крајем шездесетих година ситуација је била умногоме другачија: политичка позиција Црне Горе била је знатно повољнија, док је књаз Никола као личност био зрелији, а у политичким пословима несумњиво упућенији. Као што смо већ споменули, седам година је релативно дуг период за политичко и свако друго сазријевање једне личности. То је само једна важна околност која се мора имати у виду када се говори о личности књаза Николе и о њему као политичару.

У тренутку када је, након очеве смрти (1867), остао једини господар, књаз Никола већ има одређено политичко искуство и владалачко умијеће. Заједно са својим оцем, као фактичким владаром Црне Горе, прошао је један тешки рат, а након рата учествовао је у динамичној дипломатској борби за анулирање посљедица, за Црну Гору, неповољног примирја. Након тога наступила је једнако динамична дипломатска акција за рјешавање неких територијалних спорова – од оних на простору Херцеговине, до оних око Вељег и Малог брда. Истовремено су чињени напори да се поново успостави потпуна контрола над националноослободилачким покретом у окружењу и да се учврсти утицај који је Црна Гора имала у областима Брда и Херцеговине. Средином шездесетих година започело се интензивније радити и на стварању војно-политичког савеза са Србијом, а као посљедица тога и на институционалном припремању Црне Горе за рат. Негдје у исто вријеме долази и до крупнијих промјена у спољној политици земље: руски утицај постаје све јачи, а Француска губи позицију коју је то тада имала; са Турском се интензивно преговара око рјешавања граничних питања, док се према Аустрији срачунато показује претјерана политичка благонаклоност, све не би ли она својим утицајем на Порти порадила у корист Црне Горе. То је оно што, у главним цртама, карактерише државну политику Црне Горе од завршетка рата 1862. па до смрти војводе Мирка 1867. године. У свему томе, неспорно је, истакнуту улогу има и књаз Никола, иако је у глобалном креирању ове политике, као и посљедњу ријеч у доношењу крупнијих одлука, ипак имао његов отац. На основу сачуване дипломатске преписке из тог времена уочава се да је књаз Никола водио веома интензивну кореспонденцију са највишим представницима турске власти – од великог везира до босанског и скадарског гувернера, као и са високим личностима осталих великих сила. Има случајева када долази до изражаја његова дипломатска тактичност, па чак и умјешност, што је, без сумње, показатељ стицања одређеног политичког искуства.⁵⁴ Истовремено

⁵⁴ Обимна дипломатска преписка из овог периода налази се у Државном архиву Црне Горе, фонд Министарства иностраних дјела. Та преписка је углавном вођена на француском језику. Највећи њен дио преведен је и налази се у Библиотеци Историјског института

је у овом периоду књаз Никола у великој мјери био укључен и у вођење национално-политичке дјелатности према брдским и херцеговачким племенима. Углавном се настојало да се у овим крајевима учврсти политички утицај Цетиња и да се успостави један систем власти преко којег би се у потпуности могле спроводити одлуке и инструкције Двора у вези с организовањем устаничког покрета. О значајној улози књаза Николе у вођењу те дјелатности свједоче бројни извори.⁵⁵ Наравно, и у овом случају је јасно ко је био главни креатор те дјелатности, а ко је, првенствено, њен реализатор. Но, било како било, све то потврђује већ изречену констатацију да је књаз Никола у овом времену ипак стекао одређено политичко искуство, чији се недостатак, логично, примјетивао првих година његове владавине.

У исто вријеме, књаз Никола је имао прилику да се за доба очевог „сувладарства” подробније упозна са функционисањем система власти, као и са суштинским одликама феномена власти и владања уопште. Такође, имао је прилику и да боље упозна своје политичко окружење, људе који чине власт и са којима највише сарађује. И најпослије, било је довољно времена да се упозна са менталитетом својих поданика, што је за једног владара било изузетно значајно. И управо захваљујући том свом искуству он је и поред „нератничке” природе успио да се наметне као апсолутни владар и да за све вријеме владавине у својим рукама чврсто држи полуге власти.

На основу једног оваквог искуства књаз Никола је, као неспорно интелигентан човјек, процијенио да је за очување његове апсолутне власти и за учвршћивање његовог владарског ауторитета у првом реду битна персонална структура оног најужег круга власти. Односно, процијенио је да је за позицију једног вла-

↻

РЦГ у Подгорици. За потврду наведене констатације упућујемо, рецимо, на преписку књаза Николе и Великог везира из 1865. године у вези са „случајем” Луке Вукаловића (БИИРЦГ, фасцикла бр. 50; и АБО ДМЦ, фонд „Никола I”, бр. 1325. и 1339) или на преписку књаза Николе и турских гувернера око рјешавања одређених имовинских проблема на црногорско-турској граници. (БИИРЦГ, фасцикла бр. 49 и 50).

⁵⁵ У једној вијести у београдском „Видовдану” (бр. 68, од 13. 07. 1863) се, између остalog, наводи: „... Концем прошастог мјесеца кнез Никола држао (је) скупштину у Острогу, на коју бише великаши црногорски и сви главари из оних крајева Херцеговине, који су се у посљедњем рату дигли били, изузев једнога ЛВ, па ту прогласе да су исти крајеви, на име Бањани, Рудине, Пива, Дробњак, Шаранци и Васојевићи, од сада за свагда сједињени с Црном Гором. У исто доба кнез је наименовао нове војводе за те крајеве, и заповедио им да се у напредак служе грбом и заставом црногорском”.

О улози књаза Николе такође видјети: Поп Јосиф – књазу Николи, АБО ДМЦ, фонд „Никола I”, 1863, бр. 846; Ј. Вацлик – књазу Николи, АБО ДМЦ, фонд „Никола I”, 1864, бр. 983; Срби из Фоче – књазу Николи, АБО ДМЦ, фонд „Никола I”, 1864, бр. 1265;

дара изузетно важно да људи који га окружују на неки начин буду или инфериорни или зависни у односу на владареву личност, као и да њихове међусобне, личне, релације буду препрека за било какво „удруживање” против владареве неприкосновене позиције. Све је то утицало да се књаз Никола почне окруживати људима осредњих способности и личностима без довољно моралне чврстине и угледа. С друге стране, људе изузетних способности и угледа, који су још од времена књаза Данила учествовали у власти, настојао је учинити послушницима или разним сплеткама умањити њихов утицај и углед.⁵⁶ То је радио на различите начине: Код неких способних и политичких упућених људи подстицао је претјеране амбиције, омогућавао им да чине, а онда и праштао разне злоупотребе положаја, показујући понекад и благонаклон став према неким њиховим пороцима. На тај начин су ови људи постајали његови дужници, док су, истовремено, као „грешници” губили свако морално право да му се у било чему супротставе. Они му нијесу могли нашкодити својим угледом, а користили су му својим политичким способностима. С друге стране, према малобројним људима који су имали одређену моралну чврстину и углед у народу поступао је другачије: њих је настојао или индискретно компромитовати или „склонити” на неку неважну позицију у систему власти, и то све када би се увјерио да их ни „даровима”, ни звањима, ни одликовањима не може привољети на потпуну послушност. Постојао је чак и читав круг људи који је по књажевом наговору ширио разне неистине и сплетке о овим људима, не би ли на тај начин умањио њихов углед.

Поред овога, књаз Никола се, као што смо већ рекли, свјесно окруживао међусобно нетрпељивим људима, не би ли на тај начин очувао своју апсолутну власт.⁵⁷ Наравно, он је на различите начине подстицао њихову нетрпељивост,

⁵⁶ За анализирање књажеве личности занимљив је случај који наводи војвода Марко Миљанов. Наиме, књаз Никола је, по његовим ријечима, у току рата (1877) наговорио једног Куча да га убије. Наводно му је Књаз обећао да ће му када убије војводу Марка дати „све главарство његово”. И док је овај Куч чекао прилику, Књаз је, да би укрио своју улогу у томе, послао перјанике са наредбом да увијек буду око војводе Марка („саставио (је) четири прста – два палца и два кажипрста и рекао: „Овако хоћу око Марка стража да стоји, јер ако ми га змија изије, ви ћете ми га платити”); О овом случају видјети: Марко Миљанов Поповић, *Сабрана дјела*, књ. II, Титоград, 1990. 368-377.

⁵⁷ У периоду 1860-1878. најужи круг књажевих сарадника чине: војвода Петар Вукотић, књажев таст, изузетно интеллигентан човјек, изванредан војсковођа и политичар; војвода Машо Врбица, извршилац најделикатнијих дипломатских и војно-политичких мисија, човјек огромног искуства и амбиција; војвода Иво Раков Радоњић (умро 1874), добар војни командант и организатор, али слабог угледа у јавности због порочности у приватном животу. Његов син Станко такође је био у књажевој близини, прво као „побочник” (ађутант), а затим и као „министар” спољних послова; војвода Илија Пламенац, човјек слабог обра-

њихово супарништво и њихово међусобно неповјерење. Да би у потпуности обезбиједио да му сви они заједно не могу угрозити власт, књаз Никола вјешто и прикривено подстиче њихову суревњивост и међусобни страх од престижа. Тако, рецимо, одређеним гестовима уздиже војводу Маша Врбицу, само да би код осталих подстакао завист. Затим неочекивано, политички слабо упућеном, војводи Илији Пламенцу повјерава значајну мисију, вјероватно да би војвода Врбица схватио да он и за њега има „замјену”. А неке војводе из Катунске нахије „плашио” је тобожњим протежирањем војвода из Брда (Марка Миљанова и Миљана Вукова), док је, с друге стране, њих двојицу настојао конфронтирати са „Старо-црногорцима”. Истовремено, и код једних и код других трудио се да подстакне страх од сплетки војводе Петра Вукотића, једине особе чијег се престижа због рођачке повезаности није морао плашити. Тако је књажева невјероватна вјештина и лукавост учинила да нико никоме не вјерује, а да сви скупа међусобно страхују за свој престиж и положај. Другим ријечима, желио им је ставити до знања да су сви они зависни од његове воље. То је био његов начин да их учини безопаснима и вјернима. Захваљујући томе књаз Никола је био сигуран да неће бити окрњена његова апсолутна власт, а страх за позицију јесте важан механизам уз помоћ којег је обезбјеђивао послушност.⁵⁸ У то вријеме и дворске сплетке добијају размјере и значај који до тада нијесу имале, па су многи од људи из власти достављали књазу шта ко прича, док су, сви скупа, у разговорима на јавним мјестима добро вагали сваку ријеч. Такав страх од сплетки, неслобода, шпијунирање, полтронство, дјелимично је утицало да чак и један велики поштовалац Црне Горе након кратког боравка на Цетињу каже да је у Црној Гори „горе ропство но у Турској” и да „таког самовољства и притисака ни у Турској видио није”.⁵⁹

Све ово упућује на закључак да је књаз Никола био личност која се одликовала изузетном лукавошћу, проницљивошћу, тактичношћу, суптилним психолошким даром.⁶⁰ Примјетно је и то да он веома добро познаје црногорски мен-

↗

зовања и скромног политичког дара, али обдарен природном лукавошћу и великим искуством; затим војводе Миљан Вуковић, Новица Церковић, Марко Миљанов, Ђуро Матановић, Симо Поповић (од седамдесет година)...

⁵⁸ У једном извјештају руски дипломата К. Петковић наводи: „Сви сенатори и главари испуњавају књажеве захтјеве без приговора, зато да не би пали у његову немилост и да не би изгубили своја мјеста”, К. Петковић – П. Н. Стремоухову, 8/20. 05. 1869, *Уједињена оmlадина српска и њено доба 1860-1875*, Нови Сад, 1977, 103.

⁵⁹ Васо Пелагић, *Аутобиографија*, Мемоарска проза XVIII и XIX века, Београд, 1989, 255-256.

⁶⁰ Занимљиво је како је недуго по смрти свога оца (1868), тобоже, спровео финансијску реформу у Црној Гори. Прави циљ тог његовог потеза био је да задовољи нека ранија

↘

талитет и да се тим својим знањем врло успјешно користи. Можда је мало који балкански владар тога доба у толикој мјери своју апсолутну власт обезбјеђивао коришћењем слабости које проистичу из једном менталитета и уопште слабостима које су карактеристичне за људе из власти. Такве његове способности у потпуности су му надомјестиле недостатак оног „ратничког карактера”, којим се тако уочљиво одликовао његов отац. И то је управо одговор на питање: Како је и на који начин књаз Никола успио да очува своју апсолутну власт након смрти свог енергичног оца? Дакле, неприкосновену позицију Николе I није чинио сигурном „страх од владара”, што је било типично за Данилово и Мирково вријеме, већ страх од губљења позиције у систему власти. То је важна разлика која нам указује на његов психолошки профил и његову изузетну политичку умјешност. Резултати оваквог његовог дјеловања били су видни и значајни већ почетком седамдесетих година: Власт Николе I била је сигурна и апсолутна.⁶¹

IV

За упознавање психолошког профила књаза Николе од изузетног је значаја анализирање његовог понашања у политици. Како би потпуна анализа његовог политичког дјеловања захтијевала посебну монографију, ми ћемо само у неким

⇒

захтијевања да се јасно разграничи шта је владарев, а шта је државни новац. Том приликом књаз Никола је позвао главаре да заједно уреде како ће се државни приходи распоређивати, а у стварности, готово се ништа на том плану није промијенило; О томе видјети: „Орлић”, 1869, 60-64.

⁶¹ Има доста показатеља на основу којих се може закључити да је од почетка седамдесетих година књаз био прилично сигуран у своју апсолутну власт и моћ. Од тога доба расте његов владарски углед и изван граница Црне Горе, па и његова владарска сујета. На основу једног занимљивог примјера можда се може закључити да је покушавао да се што прије „заборави” вријеме када је био под политичким и сваким другим туторством свога оца војводе Мирка. Ево о чему се ради: У недјељнику „Црногорац” (бр. 29, од 22. 07. 1872) у једној вијести се каже: „На Илиндан послије службе бојје обдржана је свечанијем начином успомена великоме војводи Мирку Петровићу, оцу Њ. св. кнеза Николе... Њ. св. кнез Никола, будући се још бави на Његушима, није био присутан”. Међутим, када је, десетак дана касније, држан парастос књазу Данилу, књаз Никола је, како се наводи, заједно са књагињом Миленом, са Његуша, гдје је већ двадесетак дана био на одмору, дошао на Цетиње и након парастоса се опет вратио на Његуше (в. „Црногорац”, бр. 31, од 05. 08. 1872). Иста ситуација поновила се и наредне године – књаз Никола није прекидао одмор због очевог парастоса, док због Даниловог јесте, долазећи са Његуша на Цетиње и поново се, након парастоса, враћајући на Његуше (уп. „Глас Црногорца”, бр. 14, од 21. 07. 1873. и бр. 16, од 04. 08. 1873).

општим цртама и на основу одабраних примјера указати на неке специфичности у његовом политичком дјеловању, на основу чега, опет, можемо открити и неке његове карактерне црте.

Посматрајући у цјелини политичко дјеловање књаза Николе од краја шездесетих година до 1878. неизоставно се намеће констатација да се он као личност и као политичар одликовао изразитом прагматичношћу, тактичношћу и умјешношћу. Те се његове особине јасно уочавају у политичкој и дипломатској акцији, у његовом односу и прама политичким савезницима и према политичким противницима, као и у креирању цјелокупне државне стратегије.⁶² Као илустративан примјер наводимо, рецимо, спор са Турском око Малог и Вељег брда, када је књаз Никола вјештим маневрима стално одлагао, чак неколико година, потпуно рјешење овог питања.⁶³ Најприје је рачунао да ће од Турске добити надокнаду за одрицање од права на ову њену, турску, територију, а затим да ће успјети да и након добијене надокнаде ова два брда остану у неформалном посједу Црне Горе. Са представницима османских власти водио је преговоре, потписивао протоколе и увијек истицао да је за „праведно рјешење” овога спора. Међутим, чим би се са турским представницима сложио око једне ствари, одмах би „отварао” спор око друге, трудећи се да тим „новим” спором потпуно обесмисли претходно, већ учињено рјешење. На Порти су били прилично разочарани када су увидјели да књаз Никола увије има неке нове „аргументе” и да све постигнуте споразуме увијек тумачи у своју корист, без обзира на то шта они стварно значе. Тако у једном писму велики везир подсјећа књаза да се Црна Гора по Цариградском протоколу из 1866. године обавезала да неће полагати право на Веље и Мало брдо, док у стварности Црногорци „стално присвајају ова подручја”.⁶⁴ Књаз Никола му је одмах одговорио да му је тешко разумјети изјаву великог везира „на основу које Црна Гора не би имала никаквих легитимних претензија на посједе у овим брдима”. Књаз ту своју тврдњу исцрпно образлаже, предлажући да Порта исплати Црној Гори 100.000 фиорина.⁶⁵ Касније је затражена сума од 120.000 фиорина, која је и исплаћена почетком 1871.

⁶² У раду „О циљевима државне политике Књажевине Црне Горе (1852-1878)”, Историјски записи, 3. 1997, стр. 171-183, у кратким цртама смо указали на концепт и циљеве државне политике Црне Горе у његово вријеме.

⁶³ О томе видјети: Д. Вујовић, *Црногорско-турски погранични проблеми и Пламенчева мисија у Цариграду 1866*, Историјски записи, 2, 1963, 180-227; В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814-1894*, Београд, 1924, 333-344; Војвода Илија Пламенац, *Мемоари*, БИИРЦГ, фасцикла бр. 74.

⁶⁴ Велики везир – књазу Николи, 28. 07. 1869, БИИРЦГ, фасцикла бр. 50.

⁶⁵ Књаз Никола – Великом везиру, 10. 08. 1869, исто: Писмо смо у цјелини објавили у „Архивским записима”, 1-2, 1996, стр. 136-138.

године.⁶⁶ Недуго након тога, један отомански комесар је изразио жаљење што се питање разграничења одуговлачи неколико година, „а у ствари, оно би се могло окончати у року од једног мјесеца”.⁶⁷ Но, чим је ријешено ово питање, књаз Никола је истакао претензије на једну, нешто сјевернију област, тврдећи да, опет, неке територије припадају Црној Гори. За покретање тог спора добру му је дошао један погранични инцидент.⁶⁸ На тај начин, желио је индиректно саопштити да је и рјешење у вези с Малим и Вељим брдом за њега практично ништавно. И тако у круг, готово до пред сам рат 1876. године.

Међутим, у току ових територијалних спорова књаз Никола је и те како водио рачуна да они не прерасту у озбиљнији, војни, сукоб, свјестан да би за Црну Гору то била опасна авантура. Та његова обазривост видљива је у неким писмима која се односе на погранични спор на подручју Језера.⁶⁹ Тако на крају једног писма поручује војводи Петру Вукотићу: „Немој да пушка пукне без невоље да те јади незадесе”.⁷⁰ И у наредном писму војводи Петру књаз Никола поручује: „За све и за све препоручујем ти и кумим те Богом да се трудиш и гледаш да се та ствар о мирном сврши”.⁷¹ Но у случају да Турци повриједу црногорску границу, књаз му наређује да одлучно одговори оружјем. Наравно, и у овом спору књаз Никола је примијенио исту тактику као и у случају Малог и Вељег брда, показујући опет и тактичност и велику умјешност, коју бисмо најтачније окарактерисали као – лукавство.

И у неким другим политичким односима до изражаја су долазиле ове његове карактерне особине, као, на примјер, у вријеме србијанско-црногорских преговора о сарадњи. У свим контактима са представницима србијанске владе показивао је спремност да сарађује на плану заједничке национално-ослободилачке акције, док је, с друге стране, увијек настојао да из ових контаката извуче материјалну или политичку корист. И у овом случају је склапао уговоре, али га ис-

⁶⁶ Нециб-бег – књазу Николи, 2/14. 01. 1871, БИИРЦГ, фасцикла бр. 51.

⁶⁷ Нециб-бег – књазу Николи, 2/14. 06. 1871, БИИРЦГ, фасцикла бр. 51.

⁶⁸ Видјети о томе: Р. Јовановић, *Црногорско-турски погранични односи и бој у Лишову 1872. године*, Историјски записи, 4, 1963, 563-600.

⁶⁹ О овом црногорско-турском пограничном спору видјети: Б. Павићевић, *Црногорско-турски преговори 1868 за рјешење пограничних спорова према Херцеговини*, Историјски часопис, XIV-XV, 1965, 385-398; Књаз Никола – Станку Радоњићу, АБО ДМЦ, фонд „Сенатски списи”, 1868, бр. 206; С. Радоњић – књазу Николи, АБО ДМЦ, фонд „Сенатски списи”, 1868, бр. 176.

⁷⁰ Књаз Никола – војводи Петру Вукотићу, септембар 1867, Архив САНУ, Збирка Р. Пророковића, бр. 7116/33.

⁷¹ Књаз Никола – војводи Петру Вукотићу, нема датума, 1867, Архив САНУ, бр. 7116/34.

пуњење уговорних обавеза није много оптерећивало. Но, у исти мах, свим силама је настојао да све погодности које уговор пружа (материјална и кадровска помоћ) максимално искористи. Уговора и постигнутих споразума лако се одрицао, чим би постигао оно што жели. Наравно, никада то није радио отворено и грубо, већ увијек у „завијеној форми”, само декларативно истичући да је за заједничку сарадњу.⁷² У Београду су брзо увидјели његову „непоузданост”, па су Књажевим држањем били видно незадовољни. Владало је опште мишљење да је књаз Никола: „карактера врло слабог и да човек не може рачунати на оно што би он бог зна како тврдо обећао”⁷³ Наравно, овдје не можемо детаљније објаснити, за ово питање, двије важне ствари: прво, зашто је било неопходно да се тако понаша и, друго, у чему је суштина србијанско-црногорских односа.

Као добар примјер за упознавање карактера и политичке личности књаза Николе може да послужи и „случај” Стојана Ковачевића. Наиме, познати херцеговачки харамбаша – Стојан Ковачевић, који је након рата 1862. углавном живио у Црној Гори, добио је средином 1871. године новчану помоћ од србијанске владе, као човек на којег она може рачунати у ширењу свог утицаја у Херцеговини.⁷⁴ За ту помоћ србијанске владе Стојану Ковачевићу и за његов пристанак да ради у њену корист у Херцеговини, дознао је и књаз Никола. Сматрајући да је то опасно за црногорске интересе и аспирације у Херцеговини, књаз је одлучио да на свој начин казни Стојана Ковачевића, и да уједно тиме пошаље поруку србијанској влади да се мимо њега не може било шта политички радити у Херцеговини. Односно, желио је „поручити” да је ова област неспорни дио црногорске интересне сфере. Са својим повјерљивим људима у Херцеговини књаз Никола се договорио да они ухапсе Стојана Ковачевића чим неким својим послем напусти црногорску територију. Прилика се указала када је Ковачевић кренуо у манастир Косијерево, априла 1872. године. Чим је дошао на турску територију књажеви људи, предвођени Ћетком Пејовић Ераковићем, хапсе Стојана Ковачевића и предају га турским властима. Тако је у свему овоме књаз Никола остао „чистих руку”, а сва кривица сваљена је на наводне послушнике турске власти у Херцеговини.

Након овог догађаја књаз Никола повлачи читав низ потеза који треба да укрију његову улогу у свему томе, а тиме и стварне разлоге Ковачевићевог хапшења. По ријечима војводе Сима Поповића, књаз је најприје лично написао чла-

⁷² У писму Јовану Мариновићу (1873), предсједнику србијанске владе, књаз Никола, између осталог, наводи: „Ја сам својом душом вазда био да са Србијом у најкрепчој слози будем, на темељу правичности, љубави и узајамног потпомагања. У овом осјећају и посад непомичан остајем”, Краљ Никола, *Политички списи*, Цетиње/Титоград, 1989, 109.

⁷³ Писма Ф. Христића – Ј. Ристићу, Београд, 1953, 107.

⁷⁴ Н. Дучић – Ј. Ристићу, 06. 05. 1871, Архив Историјског института САНУ, фонд Ј. Ристића, XXVI/7.

нак за недјељник „Црногорац” у којему је са „огорчењем” писао о овом догађају. Чланак почиње овим ријечима: „Јуче на вељи Четвртак догодило се на нашој граници нешто, што је нечувено и што је свакога морало узбудити. Ко је још чуо да је главар православни херцеговачки предао у руке турскога суда православнога Херцеговца па ма он и зликовац био?!⁷⁵ У чланку се још наводи „да ће се и од стране црногорске власти чинити све могућно за Стојаново ослобођење”. Већ у једном од наредних бројева саопштава се да је књаз Никола послао у Сарајево свог ађутанта Станка Радоњића са задатком да издејствује Стојаново избављење из мостарске тамнице.⁷⁶ А када је Ковачевићу, посредовањем и притиском руске дипломатије, буквално омогућено да побјегне из затвора, у „Црногорцу” је објављена вијест о томе, уз коментар да „није лака ствар тамницу турску без златна кључа отворити”.⁷⁷ Тиме се, наравно, жељело рећи да је тај „златни кључ” послат из Црне Горе.⁷⁸ И напоскон, бављење званичног неименованог Србина из Босне: „*Како смо дочекали да се виђешки кнез Никола за Ковачевића заузео, и он је свога њобочника ђ. Радоњића у Сарајево сиремио, њо смо чврсто држали да Ковачевића Турци на брзу руку њоубијши неће. Да је Стојан Ковачевић сам себи остављен био, и да се Црна Гора за њ незаузимаше, њо би ђа Турци већ одавно смакли, као шито су њо већ више њуша учинили. Ми се особито радујемо шито чујемо и видимо да се ђосјодар Црне Горе за Србе чак из Херцеговине, код њакове њриликe заузима, дај Боже да се свеколико Српство с њим још већма дичијши буде, ње да Српство уједини и ослободи!*” (курзив наш – Ж. А.).⁷⁹ Наравно, јасно је да је чланак писан на Цетињу и да он представља Књажеву одбрану од присутних сумњи да је он, фактички, изручио Стојана Ковачевића Турцима.⁸⁰

Све ово упућује на карактер политичких „игара”, којима је књаз Никола као личност био веома склон. То је био његов, по много чему, особен начин политичког дје-

⁷⁵ „Црногорац”, бр. 17, од 29. 04. 1872.

⁷⁶ „Црногорац”, бр. 19, од 13. 05. 1872.

⁷⁷ „Црногорац”, бр. 33, од 26. 08. 1872.

⁷⁸ Када је Стојан Ковачевић након избављења из турског затвора дошао на Цетиње, књаз Никола га је, како пише војвода Симо Поповић, „немилостиво примио и пребацио му шуровање са Србијом. „Видиш ли лупежу”, рекао му је, „да ти је живот у мојим рукама. Овога пута смака сам те с турскијех вјешала а други ћеш пут окапати на њима, не узмеш ли се у памет”, Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње/Подгорица, 1995, 319.

⁷⁹ „Црногорац”, бр. 38, од 14. 10. 1872.

⁸⁰ У једном извјештају тајног србијанског агента из Котора – „Скарде”, од 19. маја 1872, наводи се да је „Стојанова дружина”, њих четрдесет, дошла код Књаза, жалећи се да је Стојан предат Турцима по наредби са Цетиња. Међутим, „Црногорски кнез клео им се да он за такву наредбу не зна, и да ће им чинити повратити Стојана... Мој извјестилац увјерава ме да без Цетињске наредбе то није било, а сада траже како ће забашурити ствар и обманути свијет”, Архив Историјског института САНУ, фонд Ј. Ристића, XII/4.

ловања, који у доброј мјери указује и на његов карактер. Аналитичар који би се бавио његовим „умијећем политике” могао би пружити занимљив одговор на питање: Зашто и због чега књаз Никола није директно, сам, казнио Стојана Ковачевића?

Политички прагматизам књаза Николе и неке његове карактерне особине о којима смо већ говорили, очитују се и у једној, за наше просторе занимливој релацији – тј. у његовом односу према муслиманима словенског поријекла, односно, према Србима муслиманског вјероисповиједања, како их је сам називао.⁸¹ Иако се као личност формирао у окружењу гдје су снажно били присутни садржаји једне националне идеологије, или један „епски” национализам, књаз Никола није као владар ни на који начин показивао било какву вјерску искључивост или мржњу. Једном приликом је чак истакао да он не ратује против муслимана, већ против њиховог цара.⁸² А у неким својим национално-романтичарским пјесмама он позива у бој против (оних) Турака који држе његов народ у ропству, против бегова који су „Србе трли”, у бој за ослобођење „б’једне раје” и враћање историјских простора, његовог, Српског царства.⁸³ То је разлика коју, када се говори о његовом односу према другим конфесијама, јасно треба истаћи. Његов антагонизам према Турцима искључиво је политичке природе.⁸⁴

Као изразито прагматичан политичар књаз Никола је настојао да придобије наклоност муслимана из црногорског окружења, добро процјењујући да му та њихова наклоност може бити од користи у одређеном тренутку. Има и једно занимљиво писмо које је Машо Врбица, октобра 1867. године, упутио књазу из Жупског манастира, из којег се види да је књаз Никола настојао да се спријечи свако насиље пограничног хришћанског становништва над муслиманима, само да муслиманима не би „омрзнуо долазак” у састав црногорске државе.⁸⁵ О неким сличним намјерама књаза Николе пише и војвода Симо Поповић: „Од не-

⁸¹ Књаз Никола – Горчакову, 1872, Политички списи, Цетиње/Титоград, 1989. 98.

⁸² Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари*, књ. 1, Цетиње/Титоград, 1985, 325.

⁸³ О томе видјети: Ж. М. Андријашевић, *Идеолошко-политичко значење пјесме „Онамо, онамо”*, Стварање, 1-5, 1997. 173-180.

⁸⁴ У вези са овим питањем, занимљив је један детаљ из „Аутобиографије” краља Николе. Наиме, у „Аутобиографији” књаз описује један сусрет са Турчином из Подгорице, који је као трговац 1863. године послом дошао на Цетиње. Дакле, недуго по свршетку једног тешког и крвавог црногорско-турског сукоба, један Турчин из Подгорице је прошао крај крајеве који су у рату понајвише страдали, и слободно, без последица, заноћио на Цетињу! Како наводи књаз Никола, тај Турчин је ујутро разгледао Цетиње, Двор и Манастир. Књаз га је случајно срео пред Манастиром и са њиме је, шалећи се, „расправљао” да ли су бољи стријелци никшићки или подгорички Турци; Видјети: Краљ Никола, *Мемоари (Аутобиографија)*, Цетиње/Титоград, 1988, 53.

⁸⁵ Машо Врбица – књазу Николи, 26. 10. 1867, АБО ДМЦ, фонд „Никола I”, 1867, бр. 1724.

станка домаћих 'Турака' до неколико година испред рата г. 1876. није било Мухамеданаца у Црној Гори. Тада су почели неки никшићки и ерцеговачки Турци ускакати. Књаз их је лијепо прима. Сваком је дава по фиорин, по два дневно, и ако је Црногорцима било жао тијех пара. О Никољудне, о новој години и о другим свечаностима окупљаху се сви на Цетињу и стајали су упарађени пред Двором, ичекујући Књаз из цркве. Књаз је мислио, да ће шњима моћи упливисати на мухамеданце херцеговачке, и да ће му бити од велике користи, када једном дође до рата са Турском⁸⁶. Такође, књаз Никола је и у једној својој познатој пјесми – „Женидби бега Љубовића” (1868), индиректно стављао до знања муслиманима да их он поштује и цијени као јунаке.⁸⁷ Све су то били његови вјешти и срачунати потези, који су, једноставно, били посљедица његовог несумњивог политичког прагматизма. И у рату 1876-78. он је према неборбеном муслиманском становништву показивао вјерску толеранцију, позивајући их да се као „браћа по крви” заједно са Црногорцима боре за слободу од османлијске власти или да заузму пасиван став. На почетку рата он им је у једном прогласу поручивао: „У ослобођеној Херцеговини ви ћете живјети слободно. Закон ће у њој за свакога један и једнак бити, а за све праведан. У вјеру вашу као у светињу неће нико тицати. Ја ви јемчим за то...”⁸⁸ У истом прогласу књаз Никола је позвао и православне Херцеговце да се не свете „браћи својој мухамеданске вјере”, додајући да он жели да „дух братства и помирљивости” завлада међу њима. И заиста, његов однос према муслиманском становништву у току рата 1876-78. био је толерантан.⁸⁹ Такав однос задржао је и после рата, када муслимани у великом броју постају држављани Црне Горе.⁹⁰

Поред свега што смо о личности књаза Николе рекли, сматрамо значајним да укратко укажемо на још један сегмент у његовом политичком дјеловању, ко-

⁸⁶ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње/Подгорица, 1995. 553.

⁸⁷ Видјети: Краљ Никола, *Пјесме и сјјевови*, Цетиње/Титоград, 1990. 185-199.

⁸⁸ Краљ Никола, *Полиитички сјиси*, Цетиње/Титоград, 1989, 144.

⁸⁹ За анализирање односа књаза Николе према муслиманима веома је илустративно и занимљиво једно писмо исељеног никшићког муслимана, упућено књазу Николи неколико мјесеци након завршетка рата. Писмо у цјелини гласи: „Господину Књазу Николи црногорском, Тузла 5. септембра 878. / Врло желимо и бога молимо да вас ово наше љубазно и пријатељско писмо затече у здрављу и весељу са свију кућанима и родбину. Знамо и чујемо и сада како су моји нишићи а особито моја родбина мимо изишли и они који су остали како задовољно и весело живе. Зато вама одвише зафаљујемо и благодаримо на вашу љубав и јунаштво поштења. Остајемо вас и нашега пунца а нашега пријатеља Петра Вукотића поздрављајући. Ми смо у Тузли код муктир(а). Ја ваш пријатељ Шафир Ефендија Пиводић из Нишића”, АБО ДМЦ, фонд „Сенатски сриси”, 1877, бр. 257.

⁹⁰ О томе видјети опширан рад др Шерба Растодера: *Вјерска йолиитика краља Николе – Краљ Никола и муслимани у Црној Гори 1878-1912.*

ји нам може бити од користи за анализу његовог карактера. Тај сегмент његовог политичког дјеловања јесте – јавна комуникација.

Књаз Никола је, можемо рећи, имао неке, за јавну комуникацију веома важне особине, које су у Црној Гори скоро типичне и веома цијењење: Одликовао се реторским даром, познавањем психологије масе, корисним познавањем историје и генеалогije, а у појединим јавним наступима показивао је чак да има и знатног глумачког дара. Радо је обилазио Црну Гору, увијек окупљајући око себе велики број људи.⁹¹ Обично је у тим сусретима потенцирао разговор о политичким или историјским темама, желећи да на тај начин придобије што више људи за своје политичке планове. Како сам каже, због тих разлога није нпр. пропуштао да на Тројчин дан посјети манастир Острог, гдје је увијек било више хиљада људи из Црне Горе, Брда и Херцеговине. Ту је неуморно обилазио групе људи, држао говоре и подстицао национални дух.⁹² Из неких дјелова његових „Мемоара” уочава се да је увијек унапријед знао шта ће коме рећи и шта ко жели од њега да чује. Скоро да се за све ове скупове, било у Острогу било на неком другом мјесту, припремао попут доброг глумца.

У контактима са обичним људима књаз Никола је био непосредан и пријатан, па су му се људи из свих крајева Црне Горе који су долазили на Цетиње обраћали без великог устручавања. Обично су молили за нешто (често и за новчану позајмицу) или тражили да књаз пресуди у неким њиховим споровима. Готово да није било дана да на Цетињу није било „давуција” (парничара). Многи од тих људи „приступали” су књазу, а књаз би као прави *pater familias* саслушао или на лицу мјеста рјешавао њихове молбе. Има једно свједочење о томе да је једном приликом изјавио да сваки Црногорац има право да га на поноћи пробуди уколико му треба и за најмању ствар.⁹³ Чак је постојао и један чудан обичај да Црногорац који би уснио неки необичан сан, дође на Цетиње да сан исприча Господару.

Иако је био човјек високог образовања, и париски ђак, књаз Никола је са својим поданицима разговарао једноставно и приступачно као да је читав

⁹¹ Видјети: „Црногорац”, бр. 34, од 18. 09. 1871; „Црногорац”, бр. 43, од 20. 11. 1871; „Црногорац”, бр. 7, од 19. 02. 1872; „Црногорац”, бр. 10, од 11. 03. 1872; „Црногорац”, бр. 43, од 18. 11. 1872.

⁹² „Књаз Никола је знао значај овијех скупштина и он, у то вријеме, није пропуштао оне свечаности, да задовољи она чувства својијех Срба. Доходио је у Острог са бираном војском и великом и сјајном пратњом. Радост је била гледати заграничнијем Србима свога српскога господара и своју српску војску. Књаз је призивао и примао важније људе на разговор, а пролазио је и кроз гомиле народа, устављајући и зборећи са многијема. Сви су се одушевљени враћали дома и њихово одушевљење којим су казивали оно што су видјели и чули, дјејствовало је на народ”, Краљ Никола, *Мемоари*, Цетиње/Титоград, 1988. 154-155.

⁹³ Љ. Ненадовић, *О Црногорцима*, Цетиње, 1975, 236-237.

живот провео на Његушима. Како пише војвода Симо Поповић, књаз Никола је готово сваки дан шетао Цетињем или сједио под Бријестом окружен Црногорцима, разговарајући и запиткујући их о различитим стварима.⁹⁴ Исто тако, из оновремене штампе можемо сазнати да је редовно присуствовао школским испитима – у основној школи, Богословији и Дјевојачком институту.⁹⁵ Једном ријечју, увијек је био у контакту са својим поданицима. Његова способност да се у тим контактима допадне људима, да их придобије и фасцинира, била је неспорна. Посебно је Црногорцима, као људима јаке племенске сујете, годило када би чули да Књаз зна за њих или њихове претке, будући да је, како тврди војвода Гавро Вуковић, „свакојега познавао колико је који вриједи“.⁹⁶

Књажеву приступачност, дар за комуникацију, па и извјесне театаралне настуе у контакту са масом, запажају и неки странци који су прије рата 1876. године боравили на Цетињу. Један од њих, путописац Р. Х. Ричи, забиљежио је, рецимо, да књаз једноставно ужива када је у „гомили“ (crowd) и да је веома поносан на пажњу и оданост коју му његови Црногорци исказују.⁹⁷ Познати енглески публициста Стилман о књазу Николи пише следеће: „Довитљив је и препреден, са довољним познавањем државничке вјештине за елементарну владу којом управља; а његових поданика тада није било толико да није поименце знао главе сваке породице међу њима. Могао је као од шале да наведе генеалогичку сви породица које су се после пораза на Косову склониле у Бјелопавлиће, централну долину Кнежевине, од Душановог пораза надаље, и знао је све традиције њихове ране историје“.⁹⁸

* * *

У главним цртама указали смо на неке карактерне особине књаза Николе, и то оне које су долазиле до изражаја у његовој политичкој дјелатности од 1860. до 1878. године. Једноставно, покушали смо да макар дјелимично одговоримо на одређена питања везана за његову личност, веома свијесни чињенице да се овај проблем цјеловито може обрадити само у форми монографије.

⁹⁴ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње/Подгорица, 1995, 51-53.

⁹⁵ О томе видјети: „Црногорац“, бр. 20, од 05. 06. 1871; „Црногорац“, бр. 25, од 24. 06. 1872; „Црногорац“, бр. 48, од 23. 12. 1872; „Глас Црногорца“, бр. 9, од 16. 06. 1873; „Глас Црногорца“, бр. 10, од 23. 06. 1873; „Глас Црногорца“, бр. 11, од 28. 06. 1873.

⁹⁶ Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари*, књ. 1. (Херцеговачки и Васојеваћки устанак 1875. и 1876), Цетиње/Титоград, 1985, 182.

⁹⁷ R. H. Ricci, *Rambles in Istria, Dalmatia and Montenegro*, London, 1875, 236-238.

⁹⁸ В. Стилман, *Херцеговачки устанак и црногорско-турски рат 1876-1878*, Београд, 1997, 38.

Živko M. ANDRIJAŠEVIĆ

PRINCE NIKOLA AS PERSONALITY – IN POLITICS
OF MONTENEGRO (1860 -1878)

Summary

Prince Nikola, as a personality, can be considered representative of the just appearing generation, whose views and spiritual field of vision surpass the epic world of Montenegro. In many of his characteristics he differed from his father and uncle, who were characterized by not temper and cruelty towards political opponents. People used to say that he had too “mild a character”, even that he was a coward, but nobody denied his intelligence and shrewdness.

In the beginning of his rule, Prince Nikola often showed inexperience, impressionableness and indecisiveness, so that some contemporaries spoke that he would quickly lose power in Montenegro without support of his energetic and experienced father. However, after the death of the Prince's father – Voivode Mirko, it turned out that Prince Nikola had many characteristics of a skilled ruler and politician. He governed people around him with exceptional skilfulness, making them very quickly completely obedient. Having the characteristics of a good actor and distinguishing himself by subtle psychological gift, he quickly built his absolute influence in Montenegro and his authority as a ruler. Montenegro has never had a ruler who governed people's weaknesses so skilfully, nor a ruler who knew the mentality of Montenegrins so well. At the same time, none of his predecessors distinguished himself with such pragmatism in politics, with such tactfulness and moderation in creating the state strategy.